



भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीमध्ये कर्नाटक राज्यातील महिलांची भूमिका

डॉ. नरेश मन्नाप्पा पोते

(इतिहास विभाग प्रमुख) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर वाणिज्य व महर्षी वि.रा. शिंदे कला महाविद्यालय, ८९६, नाना

पेठ, पुणे-४११००२.

Corresponding Author- डॉ. नरेश मन्नाप्पा पोते

Email- narpote@gmail.com

DOI- 10.5281/zenodo.8265383

गांधीपूर्व काळात आणि गांधीवादाच्या काळातही महिलांनी अतिशय सक्रियपणे सहभाग घेतला आणि आपल्या मातृभूमीसाठी बलिदान दिले. कर्नाटकातील स्वातंत्र्यलढ्याचा गांधीयुग साधारणपणे 1920 पासून सुरू झाला. 1924 मध्ये गांधीजींच्या बेळगाव भेटीने स्वातंत्र्यसैनिकांवर चिरंतन छाप सोडली. वैयक्तिक सत्याग्रह, मीठ सत्याग्रह आणि नो टॅक्स मोहिमेतही त्यांनी भाग घेतला. पुरुषांसोबत महिला स्वातंत्र्यसैनिकांनी सामाजिक-आर्थिक मूल्यांसाठी आणि लोकशाही कल्पना लोकप्रिय करण्यासाठी लढा दिला. किन्नोरची राणी चन्नम्मा हिने भारतात इंग्रजांविरुद्ध बंडाचे युग सुरू केले.

प्रास्ताविक :

राज्य इंग्रजांच्या बलाढ्य सामर्थ्याविरुद्ध बंड पुकारण्याची पहिली हाक एका महिलेने दिली होती, कर्नाटकातील एका छोट्या राज्याच्या राणीने, म्हणजे किन्नोर, ज्याने त्यावेळचे दोन्ही मोक्याचे ठिकाण व्यापले होते. राजकीय आणि लष्करी दृष्टिकोन. त्या केवळ कर्नाटकातीलच नव्हे तर संपूर्ण जगाच्या स्वातंत्र्यसैनिकांपैकी एक आहेत. राणी चन्नम्माने एकदा ब्रिटीश सैन्याचा पराभव करून ठाकरेंना ठार मारले. ब्रिटीश सैन्याशी झालेल्या दुसऱ्या चकमकीत तिचा पराभव झाला. अशा प्रकारे किन्नोरची राणी चन्नम्मा हिने भारतात इंग्रजांविरुद्ध बंडाचे युग सुरू केले. या संघर्षाच्या काळात, चौदाहून अधिक इतर लहान संस्थानांव्यतिरिक्त, कर्नाटक मुख्यतः पाच वेगवेगळ्या प्रशासनांमध्ये विभागले गेले होते. बॉम्बे प्रेसिडेन्सी, मद्रास प्रेसिडेन्सी, म्हैसूर संस्थान, निजाम आणि कूर्ग हे पाच प्रशासन होते. या प्रकारच्या उदासीन आणि असमान प्रस्तावानंतरही, कन्नड भाषिक लोकांनी राजकीय प्रबोधनाला सकारात्मक प्रतिसाद दिला आणि स्वातंत्र्य चळवळीत सक्रिय सहभाग घेतला. बॉम्बे कर्नाटक म्हणून ओळखले जाणारे बेळगाव, धारवाड, कारवार आणि विजापूर जिल्हे बॉम्बे प्रेसिडेन्सीचा दक्षिण भाग बनले. बॉम्बे प्रेसिडेन्सीचा एक भाग म्हणून, या चार जिल्ह्यांवर ब्रिटीशांच्या प्रशासित राष्ट्रपतींच्या राजकीय प्रबोधनाचा बराच प्रभाव होता. म्हैसूर हे एक प्रबुद्ध संस्थान होते आणि त्यांनी या राष्ट्रीय आवाहनाला स्वतःच्या पद्धतीने प्रतिसाद दिला. "किन्नोर राणी चन्नम्मा हे नाव सर्वांसाठी प्रेरणास्त्रोत बनले आहे. ब्रिटीशांशी लढणारी ती पहिली भारतीय महिला योद्धा होती." गुलबर्गा, रायचूर आणि बिदर जिल्हे

निजामाच्या राज्याचा भाग बनले. निजामाच्या राजवटीत चाळीशीच्या उत्तरार्धापर्यंत कोणीही काही करू शकले नाही. स्वातंत्र्यानंतर मात्र पोलिसांच्या कारवाईने ते भारतीय संघराज्यात समाविष्ट झाले. कोस्टल दक्षिण कानरा (दक्षिण कन्नड) आणि अंतर्देशीय बेल्लारी जिल्हे मद्रास प्रेसिडेन्सीमध्ये होते. ते इतके दूर होते की, दोन जिल्ह्यांमध्ये कोणतेही अंतर नव्हते.

ऐतिहासिक पार्श्वभूमी :

काँग्रेसची चळवळ आणि राष्ट्रवादाची भावना थेट ब्रिटीशांच्या अधिपत्याखाली असलेल्या भागात अधिक प्रकट झाली. पण असे झाले की कर्नाटकातील अध्याहून अधिक क्षेत्र भारतीय राजपुत्रांच्या अधिपत्याखाली होते. आधी नमूद केल्याप्रमाणे, निजामाच्या राज्यात म्हैसूर आणि कन्नड जिल्ह्यांव्यतिरिक्त, सोंडूर, सावनूर, रामदुर्ग, जमखंडी, मुधोळ, अक्कलकोट यांसारखी जवळपास डझनभर लहान संस्थाने होती. स्वतंत्र आणि स्वतंत्र प्रशासन असलेली ही संस्थानं ब्रिटीश भारतीय प्रांतांनी चारही बाजूंनी वेढलेली होती. हे प्रदेश ब्रिटीश प्रशासित प्रदेशातून आलेल्या राजकीय आंदोलनाच्या आणि उलथापालथीच्या प्रभावाखाली आले. या राज्यांतील लोकांनी त्यांच्या सीमा ओलांडून राहणाऱ्या त्यांच्या सहकारी नागरिकांच्या स्वातंत्र्य आणि लोकशाहीच्या राजकीय आकांक्षा सामायिक करणे स्वाभाविक होते. त्यामुळे ब्रिटीश भारतातील राजकीय उठावाचा संस्थानांतील लोकांवर परिणाम होऊ शकला नाही.

स्वातंत्र्य लढ्यात कर्नाटक राज्याचे मोठे योगदान आहे. कन्नडिंग हे शौर्य आणि शौर्य यासाठी खूप प्रसिद्ध आहेत. स्वातंत्र्य हे त्यांच्या जीवापेक्षा अधिक मौल्यवान आहे यावर त्यांचा विश्वास आहे आणि ते कायम ठेवत आहेत. जेव्हा कोणी स्वातंत्र्याविषयी बोलतो तेव्हा कर्नाटकचे राज्यकर्ते,

कदंब, होयसला, बदामीचे चालुक्य, विजयनगरचे राजे आणि इतर अनेकांचे स्वातंत्र्यावरील प्रेम आणि समर्पण लक्षात ठेवतात. डॉ. डी.सी. सरकार म्हणतात, "6व्या शतकापासून चालुक्य वंशाच्या वाढीपासून, कन्नडिगांनी स्वातंत्र्य चळवळीच्या इतिहासात उल्लेखनीय आणि संस्मरणीय भूमिका बजावली आहे." बिहार, बंगाल आणि भारताच्या इतर भागातही कर्नाटक राजांनी राज्य केले याचे काही पुरावे आहेत. महिलांनी केलेला त्याग हे कर्नाटकच्या संस्कृतीचे वैशिष्ट्य आहे. दहाव्या शतकातील अत्तिमब्बे, बाराव्या शतकातील अक्का महादेवी, विजयनगरची गंगांबिका, ओनाके ओबाव्वा, राणी किचूर चन्नम्मा आणि बेलावाडी मल्लम्मा आठवतात. १८२४ मध्ये भारतात ब्रिटिश राजवटीविरुद्ध उठाव करणारी पहिली महिला कर्नाटकातील होती आणि ती किचूरची राणी चन्नम्मा होती. 17व्या शतकातील कर्नाटकातील कवी सर्वज्ञ यांनी "वचन" या तिहेरी रचनांमध्ये कन्नड संस्कृती आणि तिचे वर्चस्व यांचा गौरव केला आहे. त्यांना 'ध्रुव तारा' किंवा कर्नाटक संस्कृती म्हणून संबोधले जात असे. त्यांनी आपल्या रचनांमध्ये असे म्हटले आहे की स्वातंत्र्य हे सर्वांसाठी आवश्यक आहे आणि त्यांना कोणत्याही प्रकारचे बंधन घालण्याची गरज नाही. त्यांच्या "वचन" मध्ये त्यांनी कर्नाटकातील लोकांची देशभक्ती आणि निष्ठा अतिशय स्पष्टपणे चित्रित केली आहे. देशासाठी बलिदान दिलेच पाहिजे यावर त्यांचा ठाम विश्वास होता.

महत्त्वाच्या महिला स्वातंत्र्यसैनिक :

कर्नाटकातील महिला सत्याग्रही आणि स्वातंत्र्यलढ्याच्या इतिहासातील त्यांची भूमिका सुवर्णाक्षरांनी लिहिली पाहिजे. त्यांनी आपले आयुष्य आपल्या मातृभूमीच्या स्वातंत्र्यासाठी समर्पित केले आणि आपले ध्येय साध्य करण्यासाठी तेथे सर्वांनाच झोकून दिले. कर्नाटकात स्वातंत्र्य चळवळीत महिलांची भूमिका अनन्यसाधारण आहे. गांधीपूर्व काळात आणि गांधीवादाच्या काळातही महिलांनी अतिशय सक्रियपणे सहभाग घेतला आणि आपल्या मातृभूमीसाठी बलिदान दिले. कर्नाटकातील स्वातंत्र्यलढ्याचा गांधीवादी कालखंड साधारणपणे १९२० पासून सुरू झाला. सर्व मानवी ऐतिहासिक घटनांप्रमाणेच, त्यांच्या मोठ्या पुढाकारामुळे किंवा बलशाली व्यक्तिमत्त्वामुळे किंवा संघटन क्षमतांमुळे उभ्या राहिलेल्या प्रमुख व्यक्तिमत्त्वांच्या नेतृत्वावर काही प्रमाणात भर असायला हवा. 1920 ते 1947 पर्यंतच्या स्वातंत्र्यलढ्याचे नेतृत्व महात्मा गांधींनी केले होते, ज्यांच्या नेतृत्वाने सर्व स्तरातील स्त्री-पुरुषांना आकर्षित केले. 1924 मध्ये गांधीजींच्या बेळगाव भेटीने स्वातंत्र्यसैनिकांवर चिरंतन छाप सोडली आणि अनेक स्त्रिया महात्मा गांधींच्या कट्टर अनुयायी बनल्या. कर्नाटकमधील स्वातंत्र्य चळवळीत अग्रगण्य महिला सहभागी उमाबाई कुंदापूर, बेल्लरी सिद्धम्मा, टी सुनंदम्मा, कामदेवी चट्टोपाध्या, नागम्मा

पाटील, कृष्णाबाई पंजिकार, सुबबव्वा जैस, यशोधरम्मा दासापा आणि पद्मवती बिडारी. कुर्तकोटी.

उमाबाई कुंदापूर या गांधीयुगातील महिला स्वातंत्र्यसैनिकांमध्ये अग्रणी होत्या. ती मुंबईहून आली आणि 1923 मध्ये हुबळी येथे स्थायिक झाली. तिचे सासरे श्री आनंद राव कुंदापूर हे स्वतः राष्ट्रवादी होते आणि त्यांनी तरुण उमाबाईंना सामाजिक आणि सार्वजनिक जीवनात सहभागी होण्यासाठी प्रोत्साहित केले. दुर्दैवाने ती लहान वयातच विधवा झाल्यामुळे तिने आपले आयुष्य देशसेवेत घालवायचे ठरवले. त्यांच्या मुंबईतील वास्तव्यामुळे काँग्रेसच्या महान राष्ट्रवादी नेत्यांची भाषणे ऐकण्याची संधी मिळाली. हुबळीमध्ये, ती डॉ. एन.एस. हर्डिकर यांच्या संपर्कात आली, जे त्यावेळी हुबळीतील प्रमुख नेते होते. भगिनी समाज आणि टिळक कन्याशाळा महिलांमध्ये राष्ट्रीय प्रबोधन आणि महिलांना राष्ट्रीय चळवळीसाठी प्रशिक्षित करण्यात गुंतलेली होती. काही वर्षांनी उमाबाईंनी या केंद्रांची जबाबदारी घेतली. 1924 मध्ये गांधीजींच्या बेळगाव भेटीच्या पूर्वसंध्येला महिलांमध्ये राष्ट्रीय जागृती निर्माण करण्यात उमाबाईंची सेवा अत्यंत प्रशंसनीय होती. त्यांनी संपूर्ण कर्नाटक दौरा केला आणि राष्ट्रीय काँग्रेसच्या वार्षिक अधिवेशनात महिला स्वयंसेवकांना आणले. या सर्व कामांसाठी त्यांची सेवा दलाच्या महिला शाखेच्या प्रमुख नेत्या म्हणून नियुक्ती करण्यात आली. मिठाच्या सत्याग्रह आंदोलनासाठी उमाबाईंनी पुन्हा एकदा कारवार जिल्ह्याचा दौरा केला. 1932 मध्ये, गर्दी जमवण्याच्या त्यांच्या मोठ्या धैर्याबद्दल, 26 जानेवारी 1933 रोजी तिची असहकार चळवळीसाठी संचालक म्हणून नियुक्ती करण्यात आली. सत्याग्रहासाठी त्यांना अटक करण्यात आली. तुरुंगातून सुटल्यानंतर, ती प्रौढ शिक्षण आणि इतर सामाजिक कार्यक्रमांशी निगडित राहिली. बेल्लरी सिद्धम्मा हे त्यांच्या स्वातंत्र्य चळवळीतील सक्रिय सहभागासाठी लक्षात ठेवण्यासारखे दुसरे नाव आहे. तिचा जन्म हावेरी तालुक्यातील धुंडसी गावात 1903 मध्ये झाला. तिच्या वडिलांनी तिच्यामध्ये राष्ट्रीय भावनेचा दीप प्रज्वलित केला. तिची मनाची आध्यात्मिक वृत्तीही होती. तिचा विवाह बेल्लरी मुरिगेप्पा यांच्याशी झाला होता जो कट्टर राष्ट्रवादी आणि गांधीजींचा अनुयायी होता.

बेल्लरी सिद्धम्माला धक्का देणारी आणि तिला सार्वजनिक जीवनात नेणारी पहिली महत्त्वाची घटना म्हणजे मल्लाप्पा धनशेट्टी आणि त्याच्या साथीदारांना फाशीची शिक्षा सुनावण्यात आली. राज्यातील नेत्यांच्या प्रयत्नानंतरही त्यांना फाशी देण्यात आली. या घटनेने अनेक तरुणांना स्वातंत्र्य चळवळीत सहभागी होण्याची प्रेरणा दिली. यावेळी सिद्धम्मामाने इंग्रजांना भारतातून हाकलून लावले पाहिजे आणि स्वातंत्र्य कोणत्याही किंमतीवर मिळवलेच पाहिजे अशी घोषणा केली. ती खरंच खूप धाडसी स्त्री होती. तिने दावणगेरे आणि चित्रदुर्गाच्या शेजारच्या सर्व गावांचा दौरा केला आणि स्त्री-पुरुषांना त्यांच्या भाषेत

संबोधित केले आणि त्यांचे सहकार्य मागितले. महिला स्वयंसेवकांना संघटित करण्याच्या तिच्या उत्कृष्ट कार्यामुळे, लवकरच म्हैसूर राज्यातील एक प्रमुख राज्यस्तरीय नेता म्हणून त्यांची ओळख झाली. सरदार वीरानागौडा पाटील, के.एफ. पाटील, नगम्मा पाटील, एस. निजलिंगप्पा आणि टी. सिद्धलिंगय्या यांच्या सहवासामुळे तिला तिच्या क्रियाकलापांचा विस्तार करता आला. एप्रिल 1938 मध्ये झालेल्या शिवापूर काँग्रेसच्या अविस्मरणीय अधिवेशनात तिचा सहभाग हा तिचा पहिला महत्त्वाचा सार्वजनिक उपक्रम होता. हे संस्थान म्हैसूर राज्य काँग्रेसचे पहिले अधिवेशन होते. त्या अधिवेशनात राष्ट्रध्वज फडकावणाऱ्या नेत्यांना 12 एप्रिल 1938 रोजी अटक करून तुरुंगात टाकण्यात आले. बेल्लारी सिद्धम्माने राष्ट्रध्वज फडकावला आणि दुसऱ्याच क्षणी त्यांनाही अटक करण्यात आली. म्हैसूर राज्य पोलिसांनी अटक केलेली ती पहिली महिला होती. तिच्या सुटकेनंतर, तिने संपूर्ण कर्नाटक आणि म्हैसूरमध्ये मोठ्या प्रमाणावर प्रवास केला. तिने प्रामुख्याने ग्रामीण भागात आपले लक्ष केंद्रित केले. भारत छोडो आंदोलनात एस. निजलिंगप्पा यांच्या नेतृत्वाखाली चित्रदुर्ग जिल्ह्यातील तुर्वेकरे येथे ताडीची झाडे तोडण्याच्या कार्यक्रमात तिचा सहभाग हा तिचा दुसरा मोठा राजकीय उपक्रम होता. भूमिगत कामात ती खूप सक्रिय होती. महिला आणि राष्ट्रासाठी केलेल्या सेवेची दखल घेऊन त्यांना ताम्रपत्र देण्यात आले.

1933 मध्ये महात्मा गांधींनी त्यांच्या देशव्यापी दौऱ्याचा भाग म्हणून अस्पृश्यतेविरुद्ध लोकांना शिक्षित करण्यासाठी कर्नाटकला दुसऱ्यांदा भेट दिली. मंगळुरु येथे सरदार वीरानागौडा पाटील आणि त्यांच्या पत्नी नगम्मा या प्रमुख काँग्रेस नेत्यांनी त्यांचे स्वागत केले. त्यांची उपस्थिती लक्षणीय होती कारण महात्मा गांधी कोणत्या कारणासाठी समर्पित होते याची त्यांना आधीच माहिती होती. त्यांनी तोपर्यंत साबरमती येथील आश्रमाच्या धर्तीवर हुबळी येथे हरिजन बालिका आश्रम उघडला होता, जो संपूर्ण भारतातील अशा प्रकारचा दुसरा आश्रम होता. तिने शेजारच्या सर्व जिल्ह्यांत फिरून आपल्या आश्रमासाठी हरिजन मुलींची निवड केली. बयादगी येथील एका सभेत तिने स्त्री-पुरुष दोघांनाही संबोधित केले आणि लोकांना सरकारला कोणतेही सहकार्य न करण्याचे आवाहन केले आणि सरकारने त्यांना त्याच दिवशी अटक केली. जयदेवीताई लिगाडे या लोकमान्य टिळकांशी जवळचे संबंध असलेल्या श्री मल्लप्पा वराड यांच्या नातवंड होता. , एम. जी. रानडे आणि गोपाळ कृष्ण गोखले. जयदेवीताईंनी आपल्या आईसह मीठ सत्याग्रह आंदोलनात भाग घेतला होता. तिचे स्वातंत्र्यलढ्याचे क्षेत्र बिदर, गुलबर्गा आणि रायचूर जिल्ह्यांपुरते मर्यादित होते. तिने हैद्राबादच्या निजाम, जुलमी शासक आणि ब्रिटीश राजवटीच्या विरोधात राष्ट्रीय चळवळ आयोजित केली. 1946 मध्ये

बसवकल्याणाजवळील जहिराबाद येथे जयदेवीताईंनी मोठ्या जनसमुदायाला संबोधित केले.

कमलादेवी यांचा जन्म ३ एप्रिल १९०३ रोजी मंगळुरु येथील एका संपन्न कुटुंबात झाला. सरोजिनी नायडू यांचा भाऊ हरिंद्रनाथ यांच्यासोबतच्या तिच्या लग्नामुळे सनातनी वर्तुळात खळबळ उडाली आणि तिला रंगमंचावरून राष्ट्रीय स्तरावर प्रसिद्धी आणि लोकप्रियता मिळाली. महात्मा गांधी, गोखले, पंडिता रमाबाई यांसारख्या दिग्गज नेत्यांना भेटण्याच्या अनेक संधी त्यांना मिळाल्या. पुण्यात त्यांनी महिला स्वयंसेविका संघटित करण्यासाठी आपली सेवा दिली. मिठाच्या सत्याग्रहातही त्या सहभागी झाल्या होत्या. 1931 मध्ये त्या सेवा दलाच्या प्रभारी होत्या. प्रथमोपचारापासून अग्निशमन, लाठ्या आणि गोळ्यांचा सामना करण्यासाठी महिलांना संघटित करणे आणि त्यांना प्रशिक्षण देणे हे त्यांचे मुख्य कार्य होते. अशाप्रकारे, स्वतःला प्रशिक्षण दिल्यानंतर, कमलादेवी 1934 मध्ये मंगळुरुला परतल्या. तिने युनियन आणि प्रौढ शिक्षण मोहिमेचे आयोजन केले. तिने राजकीय चेतना जागृत करून काँग्रेस कमिटीची स्थापना केली. त्यांनी भारत छोडो आंदोलनातही भाग घेतला होता. स्वातंत्र्यानंतर त्यांनी आपले संपूर्ण आयुष्य सामाजिक कार्यासाठी वाहून घेतले. त्यांच्या या उदात्त सेवेची दखल घेऊन त्यांना 1966 मध्ये रॅमन मॅगसेसे पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले. कृष्णाबाई या आघाडीच्या महिला स्वातंत्र्यसैनिक होत्या. तिचा जन्म 8 ऑगस्ट 1906 रोजी होन्नावर येथे झाला. शिक्षण पूर्ण करून तिने धारवाड येथे प्राथमिक शाळा आणि महिला समाज सुरू केला. कृष्णाबाईंनी स्वदेशी चळवळीत भाग घेतला. ती लवकरच तिच्या धैर्य आणि अदम्य इच्छाशक्तीसाठी प्रसिद्ध झाली आणि धारवाड जिल्हा काँग्रेस कमिटीने तिला मिठाच्या सत्याग्रहासाठी सहभागी होण्यासाठी फेरफटका मारण्याची विनंती केली. तिने आपल्या भाषणातून लोकांना प्रेरणा देत गावोगाव फिरले. 1932 मध्ये त्यांना सरकारविरोधी भाषणासाठी अटक करण्यात आली होती. 1940 मध्ये त्या कर्नाटक प्रदेश काँग्रेस कमिटीच्या उपाध्यक्षा होत्या.

1942 मध्ये, तिच्या ब्रिटीश विरोधी रॅलीसाठी तिला पुन्हा एक वर्षाच्या तुरुंगवासाची शिक्षा सुनावण्यात आली. सुब्बम्मा या एम.एन. जोइस यांच्या पत्नी होत्या, जे एक समर्पित काँग्रेस कार्यकर्ते होते. तिच्या पतीसोबत, तिने कारवार जिल्ह्यातील "नो टॅक्स मोहिमेमध्ये" आणि मीठ सत्याग्रहात भाग घेतला. ध्वजारोहण आणि पॅम्फलेट वाटपाच्या कार्यक्रमात तिने सक्रिय सहभाग घेतला ज्यामध्ये गौरम्मा यांच्या प्रेरणादायी नेतृत्वाखाली मोठ्या संख्येने महिला सहभागी होत असत. नंतर "नो टॅक्स कॅम्पेन मूव्हमेंट" मध्ये महिलांनी महत्त्वाची भूमिका बजावली. नंतर के.ए. वेंकटरामय्या यांनी सत्याग्रहींच्या मुलांसाठी शिमोगा

येथे उघडलेल्या आश्रमाची तिने देखभाल केली. सुब्बम्मा यांनी शिवापूर काँग्रेस अधिवेशनातही भाग घेतला होता.

गांधीयुगातील महिला स्वातंत्र्यसैनिकांच्या पहिल्या पिढीमध्ये योषधरम्मा दासप्पा यांचे अनन्यसाधारण स्थान होते. ती श्रींची पत्नी होती. H. C. Dasappa, माजी म्हैसूर राज्यातील एक प्रमुख काँग्रेस सदस्य. 10 एप्रिल 1938 रोजी झालेल्या शिवापूर काँग्रेसच्या अधिवेशनात यशोदा रामाचा सरकारशी पहिला सामना झाला. ते म्हैसूर काँग्रेसचे पहिले अधिवेशन होते. तिने इतर महिला सहभागींसोबत ध्वजस्तंभाचे रक्षण केले ज्यासाठी तिला अटक करण्यात आली होती. भूमिगत क्रियाकलापांमध्येही तिने महत्त्वाची भूमिका बजावली. म्हैसूरच्या टाउन पोलिसांच्या इमारतीला हॅमिल्टनचे नाव देण्याच्या सरकारच्या निर्णयाला विरोध करण्यासाठी यशोधरम्मांनी सत्याग्रहींसाठी भाषणे लिहिली, ज्यांना राष्ट्रवादीच्या कार्यात भाग घेणाऱ्यांना क्रूरता आणि अमानुष वागणूक दिली गेली. 1936 मध्ये निर्गर्स युथ लीग सुरू करताना दोडुबल्लापूर येथील सुनंदम्मा यांनी टी. सिद्धलिंगायह आणि टी. नरसिंह अय्यंगार यांसारख्या नेत्यांशी जवळचे संबंध ठेवले होते. एकदा सरदार वल्लभभाई पटेल यांना लीगला संबोधित करण्यासाठी आमंत्रित करण्यात आले होते. टी. सुनंदम्मा आणि त्यांचे पती हे शिवापूर काँग्रेस अधिवेशनातील कामकाजाशी जवळून संबंधित होते. टी. सुनंदम्मा हे स्वयंसेवकांचे नेते होते. तेथे त्यांनी राष्ट्रध्वजाचे रक्षण करण्यासाठी पांढऱ्या पांघरुण घातलेल्या महिलांच्या तुकडीचे नेतृत्व केले. म्हैसूर येथील टाऊन हॉल सत्याग्रहात तिने यशोशरम्मा दासप्पा यांच्यासोबत सक्रिय सहभाग घेतला.

समारोप :

या सर्व महिला स्वातंत्र्यसैनिकांनी एक ना एक प्रकारे राज्यातील स्वातंत्र्यलढ्यात मनापासून आणि मोठ्या धैर्याने भाग घेतला. विशेषतः महिला स्वयंसेविका संघटित करणे, पत्रिका वाटणे आणि राष्ट्रीय चळवळीसाठी प्रशंसनीय समाजसेवा करणे. त्यांनी वैयक्तिक सत्याग्रह, मीठ सत्याग्रह आणि नो टॅक्स मोहिमेत भाग घेतला. या महिला स्वातंत्र्यसैनिकांनी पुरुषांसोबत सामाजिक-आर्थिक मूल्यांसाठी आणि लोकशाही विचारांना लोकप्रिय करण्यासाठी लढा दिला. त्यांनी प्रातिनिधिक सरकार स्थापन करण्यासाठी आणि भारताच्या आर्थिक विकासासाठी आणि सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे आपल्या मातृभूमीच्या स्वातंत्र्यासाठी संघर्ष केला.

संदर्भ:

- 1) G.S. हलपा, "कर्नाटकातील प्रशासन उत्क्रांती" राज्य प्रशासन, धारवाड, कर्नाटक विद्यापीठ, 1970, पृ. 145.
- 2) के.आर. बसवराज, "कर्नाटकाचा इतिहास आणि संस्कृती", चालुक्य प्रकाशन, धारवाड, 1984, पृ. 343.

- 3) श्रीधर तेलकर, "कित्तूर चन्नम्मा राणी", काकती, बेळगाव, सदानंद एस. देसाई, 1992, पृ. 4.
 - 4) "कित्तुरा नदीना इथिहासा मट्टू संस्कृती" (कन्नड), धारवाड, कर्नाटक विद्यापीठ, 1976, पृ. ३७
 - 5) जी.एस. हलप्पा आणि एम.व्ही. कृष्णा राव, (एड्स), "कर्नाटकातील स्वातंत्र्य चळवळीचा इतिहास", खंड-1, बंगलोर, मायोसर सरकार, 1962, पृ. 12.
 - 6) Ibid., पृ. 219.
 - 7) आर.एस. पंचमुखी, "कर्नाटकाचा इतिहास: अ बर्ड्स आय व्ह्यू" मध्ये आर.एस. हुक्केरीकर (सं.), कर्नाटक दर्शन, बॉम्बरी, 1955, पृ. 7.
 - 8) अलूर व्यंकट राव, "कर्नाटकवाडा विकास" (कन्नडमध्ये) नवजीवन ग्रंथ भंडार, धारवाड, 1957, पृ. 114.
 - 9) अलूर व्यंकट राव, "नन्ना जीवन स्मृतिगालू", (कन्नडमध्ये) बेलागावी रामा चंद्र रायरू, धारवार, 1941, पृ. 184.
 - 10) सूर्यनाथ यू कामथ, "कर्नाटक राज्य गॅझेटियर, कर्नाटक सरकार, भाग-II, बंगलोर, 1982, पृ. 342.
 - 11) चन्नाक्का यलिगर, "प्रचीना कर्नाटकडा रानियारू" (कन्नड), चन्नगंगा प्रकाशन, धारवाड, 1987, पृ. 139.
- श्रीधर तेलकर, "कित्तूर चन्नम्मा राणी ", सदानंद एस. देसाई, काकती, बेळगाव, 1972, 1972, .. पृ. 76